

6. Yhteiskehittäminen vaatii oman tietämättömyyden myöntämistä

Krista: Kun me lähdetään yhteiskehittämään asioita, niin on hirveen tärkeää, että ei kompastuta näennäisosallistamiseen. Se on mulle semmonen mörkö tai mun lempiaihe. Että jos sä lähet osallistamaan, niin mieti loppuun asti se, että sieltä saattaa tulla ristiriitaisia näkemyksiä.

Henni: Tiedätkö mitä teet lukion jälkeen? Osalle opiskelijoista on selvää ja osa kokee paineita esimerkiksi jatko-opinnoista. Mistä keski-ikäiset virkamiehet ja päättäjät tietävät, mitä nuoret tarvitsevat? Miten he pyrkivät ymmärtämään nuorten maailmaa ja tarjoamaan heille parhaat eväät tulevaisuuteen?

Podcastin mainospiikki: Työkulttuuripodi – lähde matkalle uudistuvan työn maailmaan ja oppimaan Hennin kanssa.

Henni: Tänään me puhutaan lukiokoulutusuudistuksesta, ja mun kanssa on keskustelemassa aiheesta opetusneuvos Arja-Sisko Holappa Opetushallituksesta, tervetuloa.

Arja-Sisko: Kiitos.

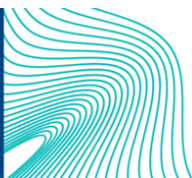
Henni: Ja tutkimuksen ja työkulttuurin asiantuntijavieraana meidän kanssa on palveluliiketoiminnan asiantuntija Krista Keränen Vision Factory Oy:sta. Tervetuloa.

Krista: Kiitos paljon.

Henni: Kun palveluita kehitetään yhdessä ja asiakkaiden kanssa ja heidän tarpeisiin, niin mitkä on teidän mielestä kolme tärkeintä asiaa, josta lähtee liikkeelle?

Krista: Jos mä alottaisin tästä. Yksi iso ja tärkeä asia on se, että otetaan mukaan heti alussa ne asiakkaat eli tässä kohtaa nuoret, ja totta kai siel on mun mielestä ne opettajatkin vielä. Eli otetaan heti alussa mukaan yhteiskehittämään. Toinen asia on että välillä meistä tuntuu, että kun otetaan alussa heti asiakkaat mukaan, niin meillä on vähän semmonen pelko, että sieltä tulee hirveesti erilaisia toiveita, puhutaan semmosista toivelistoista, wish-listoista. Johon mä sanon, että ei mennä välttämättä niiden toivelistojen mukaan vaan mennään tarpeiden mukaan, ja se vaatii semmosta laadullista analyysia ja ymmärrystä sinne toiveiden taakse. Eli mennään tarpeiden ja piilevien tarpeiden mukaan. sitten vielä katsotaan, että meillä on ne kaikki asiakkuudet erilaiset mukana, eli tässä kohtaa vaikka just ne nuoret. Ja sit mun mielestä tällasen uudistuksen yksi asiakkuus on myöskin ne opettajat, ketkä toteuttaa, tai sit ne rehtorit. Eli siellä koulussa olevat ihmiset. Miksei myöskin nuorten vanhemmat.

Arja-Sisko: Näin, se oli kyllä hyvä luettelo. Jos katsoo sitä Opetushallituksen vinkkelistä niin meillä on aika kriittisiä asiakkaita. Hyvin tärkeää on se, että heti alussa voidaan myös perustella sitä, että miksi esimerkiksi tätä lukiouudistusta tarvitaan. Mihin tarkoitukseen se on, mihin se perustuu, minkälaiseen tutkimukseen, minkälaiseen tietoon. Se pitää näyttäytyä sitten näiden meidän asiakkaiden erityisesti sieltä sivistysjohdon rehtoreitten, opettajien näkökulmasta toivottavalta ja mahdolliselta. Siinä myös otetaan mukaan kyllä muita ryhmiä. Sinä mainitsit jo nuo nuoret, ne on tosi tärkeitä. Tietysti myös

nuorisotutkimus tuo sitä tietoa, että mitä nuoret ajattelee, mitä mieltä he on, mitä he toivoo, minkälaiselta näyttää nuorten tulevaisuus. Ja meillä on vielä aika laaja tämä asiakaskunta. Meidän täytyy miellyttää myös Oy Suomi Ab:tä. Eli tehdään myös sitten hallitusohjelman ja opetus- ja kulttuuriministeriön hellässä huomassa näitä asioita. Että näitä keskusteluja ja kumppaneita ja asiakkaita riittää moneen suuntaan.

Henni: Eli tämä on valtavan laaja joukko eri puolilla työskenteleviä ja vaikuttavia ihmisiä, jotka sitten on osallistunut tähän lukiokoulutusuudistuksen toteuttamiseen ja suunnitteluun. Ja niin kuin me tiedetään, asiantuntijat siellä virastoissa ei välttämättä ole näiden asiakkaiden maailman parhaita asiantuntijoita. Vaan esimerkiksi tässä uudistuksessa kuten mainitsittekin, niin lukiolaiset, opettajat ja sitä arkea siellä kouluissa elävät. Toisaalta oli näitä muitakin tärkeitä sidosryhmiä, jotka sitten tuntee sitä koulumaailmaa. Arja-Sisko, miten te lähditte selvittämään, että missä asioissa tai sisällöissä lukiokoulutusta pitäisi uudistaa? Mistä tämä kaikki lähti liikkeelle?

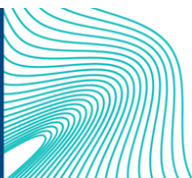
Arja-Sisko: Tietysti siellä taustalla oli lukiolain uudistus. Siinä vaiheessa jo oltiin tiiviisti mukana, ja siinä vaiheessa oli tämmöstä laajaa osallistavaa keskustelua lukiokoulutuksesta ja sen tulevaisuudesta ja tarpeista. Mutta laki antaa vaan semmoset reunaehdot. Se varsinainen sisältö, se että mitä siellä koulutuksessa oikein ihan käytännössä oppitunneilla, oppiaineessa, toiminnassa uudistetaan ja mitä säilytetään myös, niin se käydään sitten erilaisten asiantuntijatahojen kanssa yhdessä läpi. Siitä pystytään sitten rakentamaan. Mutta se on ihan totta, että vaarana on, kun ollaan tämmösessä asiantuntijavirastossa, vaikka monella siellä on paljon tietoa ja me pyritään seuraamaan koko ajan toimintaa ihan käytännössä ja tutkimuksen ja arviointien näkökulmasta, niin voi tulla vähän semmonen oma kupla. Sen vuoksi on tärkeää, että oikeasti kuunnellaan ja kuullaan ja toteutetaan prosessia sillä tavalla, että sinne pystyy osallistumaan mahdollisimman moni.

Henni: Mitkä oli sellasia ehkä, jos pitäis mainita muutamia tärkeimpiä niitä yhteiskehittämisen paikkoja, jossa sitten nää eri ryhmät pääsi osallistumaan siihen suunnittelutyöhön?

Arja-Sisko: Meillä on ollu paahtimoita muun muassa. Ihan alkuun esimerkiksi tämmönen suurpaahtimo. Se tarkoittaa sitä, että suuria tilaisuuksia eri puolilla Suomea, jolla mahdollistettiin se että eri puolilta voi osallistua, voi osallistua helposti sinne mukaan. Meillä on ollut myös aikamoinen määrä erilaisia työryhmiä, asiantuntijatyöryhmiä. Verkko-osallisuutta, sitä kautta pystytään tavoittamaan ihmisiä, ja sit ihan tämmösiä perinteisiäkin tapoja. Jos ajatellaan että aika kovalla vauhdilla lukiouudistusta tehtiin, siellä on ne lainsäädännön reunaehdot saatu lokakuun alussa 2019, tämä tarina alko, niin siellä saman lokakuun aikana oli jo tai marraskuun alussa oli jo ensimmäisiä luonnoksia uudistuksen pedagogisista reunaehdoista tarjolla. Niitä sitten lähdettiin ruotimaan erilaisissa tilaisuuksissa ja työryhmissä, ja siitä puristetaan sitten kasaan tärkeimmät ja parhaiten toteutettavat, toivottavimmat ja tärkeimmät asiat.

Henni: Ja näin paahtimoilla varmasti oli kokouksia sitten useampia siinä.

Arja-Sisko: Kyllä, paahtimoilla oli useampia kokouksia. Hienosti kyllä voi sanoa, että myös nämä meidän lukioasiantuntijat eri puolilta Suomea on ollut siinä mukana, että hirveen aktiivisesti ovat lähteneet sitä tekemään. Se keroi myös, että oli semmonen jo tarve miettiä. Lukiota on uudistettu

aikasemminkin mut aika pienissä paloissa, ja nyt sitten lähettiin kokonaan miettimään vähän sitä tarinaa uusiksi. Sille oli jo tarve.

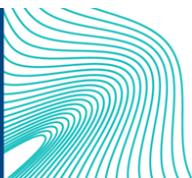
Henni: No hei, Krista. Kun katotaan vähän laajemmasta perspektiivistä näitä erityyppisiä uudistuksia, niin sä oot tutkinut sun väitöskirjassa palveluliiketoiminnan johtamista yhteiskehittämisen näkökulmasta. Minkälaisia kompastuskiviä yhteiskehittämiseen pohjautuvassa oppimisesta ja tekemisessä useimmiten voi tulla vastaan?

Krista: Mä ajattelen, että yhteiskehittäminen just oppimisessa ja tekemisessä, niin tässä kohtaahan se oli sillä lailla, että asiantuntijat yhdessä asiakkaiden kanssa oppi uusia näkemyksiä ja muotoili uutta uudistusta ja teki uudenlaista toimintamallia, jos mä ajattelen näin. Tai palvelumallia, itse asiassa mä puhun aika paljon palvelumalleista nykypäivänä, koska jokainen toimintamallihan täytyy jollain tavalla palvella niitä ihmisiä, kenen ympärille se toimintamalli on rakennettu. Sitten ne kompastuskivet, niin yks sellanen haaste on se, että mikä mä kuulen ilolla, että mitä on tehty, niin ensin on mietitty sitä, että mitä uudistaa, mitä säilyttää. Välillä lähdetään uudistamisen innossa ehkä jopa tuhoamaan niitä hyviä säilytettäviä asioita. Niin se on tosi tärkeä asia, että pitää ensin vähän arvioida, mitä uudistaa, mitä säilyttää, mikä on se tarve.

Sitten mä tykkään siitä, että siellä pitää olla just ne reunaehdot, että me ei voida kuitenkaan lähteä, kun me lähdetään yhteiskehittämään niin kun meillä on jonkinlainen reunaehto ja raamit sille, vaikka tässä puhuttiin vaikka pedagogiasta tai lainsäädännön raameista, niin ne on hienot, että on olemassa jotkut raamit. Ja sitten siellä sisällä pitää olla sitä vapautta. Sitten kun me lähdetään yhteiskehittämään asioita, niin on hirveen tärkeitä, että ei kompastuta näennäisosallistamiseen. Se on mulle semmonen mörkö tai mun lempiaihe. Että jos sä lähet osallistamaan, niin mieti loppuun asti se, että sieltä saattaa tulla ristiriitaisia näkemyksiä siihen näkemykseen ja siihen vaikka, mitä asiantuntijoilla on. Sitten kun ihmiset tuo omasta arjestaan, vaikka opiskelijat, vanhemmat, opettajat, asioita, niin me kuullaan ne. Ja me ei kuulla välttämättä sitä yksittäistä kovinta puhujaa vaan me kerrataan koko aineisto tutkijan silmin. Sit me katsotaan, mitä se on. Mut me ei myöskään poispyyhitä niitä, kun me ajatellaan, että tää on täysin ristiriidassa nyt tähänastisen kanssa.

Välillä vähän asiantuntijoilla on silleen, että no ei ne nyt tajua, eikä ne tiedä tätä, eikä ne ymmärrä että lainsäädäntö ei anna sitä periksi, ja pedagogiassa pitää miettiä tätä ja tuota. Vaan kerätään aineisto ja yhteiskehitetään aidosti. Aito yhteiskehittäminen on laadullisella tiedolla johtamista, koska sä saat paljon sanoja, tietoa, mitä pystyy pitää analysoida ja miettiä miten eteenpäin. Jos ei sitä analysoida ja käytetä seuraaviin steppeihin, niin me on päädytty näennäisosallistamaan. Siis käyttämään aikaa yhteisiin työpajoihin, keskusteluihin, keräämään tietoa, mitä ei sitten käytetä välttämättä mihinkään.

Henni: Niin, se ei johda muutokseen aidosti. Kun puhutaan tästä palveluiden ja asioiden kehittämisestä yhdessä, niin se vaatii siis sen tilan, jossa kaikki voi tuoda omat tarpeet ja odotukset ja toiveet esille. Ja sit myöskin, että ne oikeasti otetaan sinne arkeen ja siihen suunnitelmaan mukaan ja niitä lähdetään viemään eteenpäin sellaisina kuin he ovat sanoneet. Kun te kuuntelitte koulua käyvien nuorten ja heidän opettajien, vanhempien ja kaikkien muiden yhteistyötahojen näkemyksiä, niin minkälainen kuva lukiosta

teille välittyi? Oliko tavallaan sitten, tuliko siellä vastaan sellasia ajatuksia, jotka ei ollut ehkä semmosia mitä te olitte jo ottanut huomioon siinä, että ne oli ihan uusia?

Arja-Sisko: Kyllä paljon ajatuksia tuli ja paljon palautetta tuli, ja paljon korjauksia tehty. Oikeestaan meillä on kaksitasoinen tää lukion opetussuunnitelmauudistus. Ensin tehdään kansalliset perusteet ja sitten vielä lukiot tai kunnat tekee oman paikallisen suunnitelmansa, jossa sitten voi vielä vähän syventää niitä omia paikallisia ideoita. Reunaehdot tässä kertaa oli esimerkiksi myös aika. Se sitten tarkoitti sitä, että täytyy tässä laajassa yhteistyössä pusertaa sitä tulleita näkemyksiä ja tietoa aina vaan parempaan muotoon. Siellä oli mun mielestä yksi mielenkiintoinen esimerkki, kun tässä tuli uutena tämmönen kompetenssijattelu, laaja-alainen osaaminen ja että miten se otetaan sitten vastaan lukioissa, jossa on perinteisesti hyvin oppiainejakoinen järjestelmä. Siellä tehtiin erilaisia versioita, ja se taisi olla volume 12, josta tuli sitten lopullinen versio. Eli aika paljon variaatioita ihan muutaman kuukauden aikana. Mutta se vaan kehittyi siinä yhteisessä keskustelussa.

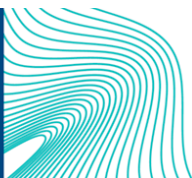
Sitten siellä oli toinen toinen tämmönen iso tekijä se, että se tuli lainsäädännön puolelta, joka siinä vaiheessa oli jo mietitty, että josko se lukio ei jatkossa olisikaan enää kurssimuotoinen. Se on ollut 40 vuotta kurssimuotoinen. Siinä tulikin sitten, joo, näin, lainsäätäjän tahto on tällanen. Mutta hetkinen, mitäs tää oikein käytännössä sitten tarkoittaa kun mennäänkin opintopisteisiin ja lukioihin. Sit sinne tuodaan tämmönen laaja-alainen osaaminen eli eurooppalainen kompetenssijattelu mukaan, niin tässä on kaksi isoa rakennetta joka muuttaa sitten lukion arkea esimerkiksi niin, että opettajan autonomia siellä yhden oppiaineen opettamisessa murtuu. Siellä tehdäänkin nyt sitten, kootaan opintopisteitä yhteen ja luodaan myös tämmösiä ilmiöpohjaisia, tiettyihin teemoihin liittyviä kokonaisuuksia. Oppiaineet ei ole kadonneet mihinkään eikä niitten tavoitteet, mutta niitä yhdistellään. Muuttaa aika lailla jatkossa meidän koulu lukiokoulutusta käytännössä.

Henni: Eli puhtaan aika isoista ja mittavista uudistuksista. Millaista oppimista tai omien ajatusten uudelleen virittämistä se vaati teiltä kehittäjiltä?

Arja-Sisko: Kyllä se vaatii sitä, että hetkinen, nyt onkin sellainen tilanne, että me ei välttämättä tiedetä näitä ratkaisuja. Täytyi aidosti lähteä miettimään sitä, että voiskohan se mennä näin. No, rehtorit sanoo että mahdoton juttu, ei onnistu. Tai opettajat sanoo, että liian vaativaa, ei mennä näin. Mutta kyl se sieltä sitten keskusteluista löytyi ja sen mahdollisuuksien maailma haarukoimisesta ne ratkasut, millä on on pystytty sitten luomaan semmonen opetussuunnitelmaraami, jonka pohjalta sitten paikallisesti voidaan tehdä mielekkäitä, mielenkiintoisia opintokokonaisuuksia meidän nuorille. Ja vähän niille vanhemmillekin lukiolaisille.

Henni: Puhuttiin, kun puhuttiin tästä suunnittelusta, niin myös siitä luopumisesta. Tuliko teillä näissä yhteisissä ideointitilaisuuksissa esille jotain semmosta, mitä te suunnittelijoina piditte tärkeänä mutta yhteiskeskustelujen jälkeen päätettiin luopua jostain isosta ajatuksesta?

Arja-Sisko: Ehkä ei niin isoista ajatuksista tavallaan. Ehkä ne isot linjat löytyi kuitenkin siinä yhteiskehittämisessä. Mutta varmaan monesta pienemmästä ajatuksesta on luovuttu ja ehkä sellasesta, juuri tähän oppiala-, oppiainerakenneperustaisesta ajattelusta. Että sitä asiantuntemusta täytyy hioa

yhteen ja lähtee katsomaan, että mitä sieltä oikein löytyy. Kyllä varmasti aikamoinen oppimisen taival on ollut kaiken kaikkiaan sekä meidän talon väelle että varmaan myös mukana olleille eri asiantuntijoille ja kumppaneille.

Henni: Varmasti oppimista on tapahtunut molemmin puolin, ja kaikki on päässyt oppimaan toisten näkökulmista ja muusta. Krista, mitä ajatuksia yhteiskehittämisestä ja sen mahdollisuuksista nostaisit esille, kun kuuntelet nyt tätä lukiokoulutus uudistuksen valmistelua?

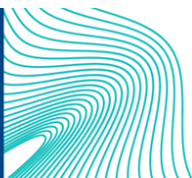
Krista: Yhteiskehittäminen, se ei oo mikään yksittäinen menetelmä tai työkalu vaan se on yksi innovoinnin tapa, ja tapa missä me yhteisesti kehitetään jotakin arvoa tai mikä tuottaa arvoa sitten meille kaikille, ketkä on mukana siinä. Sitten toinen asia on se, että musta on ihana kuulla tuo oppiminen, koska yhteiskehittäminen vaatii, mun mielestä aito yhteiskehittäminen, että sä oot valmis oppimaan asioita. Sä tulet tilanteeseen mihin sä et ajattele, että mä nyt oon se asiantuntija - itsekin yhtenä asiantuntijana en missään nimessä asiantuntijoita halua parjata - mutta se ajatusmalli, että minä tiedän, minut on koulutettu, minä tulen nyt kertomaan toisille miten tämä on tai kuuluisi olla. Vaan minä tulen tilanteeseen, että minä tuon ajatuksen ja idean paloja ja omaa osaamistani.

Minä otan muilta myöskin vastaan, ja kun me yhdistämme näitä ajatuksia ja ideoita, niin me ratkaisemme jonkun haasteen tai ongelman tai kehittämisidean mitä me ei yksin voitaisi tehdä. Silloin se semmonen, puhutaan co-learning, puhutaan co-creation. Ja se yhteisen oppimisen ajattelumalli on välillä vähän hankalaa koska kun sut on koulutettu asiantuntijaksi, niin sittenhän sun täytyy vähän miettiä, että saako tää mut näyttämään, että mä en tiedä mitä mä teen, kun lähden nyt tämmöseen yhteiskehittämiseen. Sitä asiantuntijutta tarvitaan ehdottomasti. Se ei oo mihkään poispyyhkästy. Koska yhtäkään tällaista uudistusta ei tehtäisi ilman asiantuntijoita, mut se yhteinen oppiminen ratkasujen keksimiseksi tai kehittämiseksi, niin siinä me tarvitaan yhteiskehittämistä.

Henni: Kyllä. Miten teillä Opetushallituksessa, kuinka helppoa oli lähteä sitten yhteiskehittämisen ajatusmaailmaan ja siihen, että jätettiin ehkä niitä asiantuntijattiteleitä vähän sinne taka-alalle?

Arja-Sisko: Sille on jo semmosta hyvää pohjaa vähän näistä aikasemmista opetussuunnitelmauudistuksista. Eli tätä tämmöstä osallistavaa mallia on harjoiteltu useamman kerran. Tossa oli tietysti nyt sitten sellanen joukkue, jolla osalla oli siitä kokemusta, osalle se oli uutta siinä mielessä. Mutta ehkä se ajatus siellä on kytenyt jo pitempään, että tiedetään, että tämä on se tapa, millä me päästään eteenpäin. Mä nyt uskosin, että meillä on niin fiksua väkeä, että kyl me nyt osataan kirjoittaa aika hyviä juttuja ja vaikka semmosiakin opetussuunnitelmia. Mutta kun me tehdään se yhdessä toisten kanssa, niin se on samalla toimeenpanoa. Meillä on se sama ymmärrys sitten sivistysjohdon, rehtoreitten, opettajien kanssa, laajan joukon kanssa. Ei varmaan oo ihan joka ikisen kanssa ennätetty keskustelemaan, mutta ison joukon kanssa. Kun isolla joukolla on yhteinen ymmärrys, niin silloin voi ajatella että tämmönen uudistus menee eteenpäin. Eli siinä sitoutetaan sitten myös uudistuksen periaatteisiin.

Henni: Niin, ja tavallaan se tieto on myös jollain tavalla enemmän jaettua siinä samassa tilassa. Puhuttiin tästä tiedolla johtamisesta aiemmin. Krista, kuinka tyypillinen case tää lukiokoulutuksen

uudistaminen on sun mielestä, jos puhutaan sidosryhmien osallistamisesta kehittämistyöhön? Että otetaan laajasti mukaan ja sitten jotenkin, millaisia ajatuksia sulla tulee tästä?

Krista: Ensinnäkin se, että mä oon hirveä ylpeä, että meillä Suomessa on tehty tätä, ja sitten se että se tuntuu olevan ehkä laajeneva, yleistävä toimintatapa kehittää asioita. Mua tietenkin ilostuttaa ja se on mun mielestä sillä lailla kyllä voisko sanoa tyypillinen yhteiskehittämisen keissi, silloin kun ollaan päätetty että yhteiskehittäminen on hyvä. Tässähän on paljon erilaisia sidosryhmiä. Tässähän on vähän semmonen ekosysteemi, joka yhdessä kehittää ratkaisua, tulevaa palvelutoimintamallia johonkin asiaan. Ja sitä ei oikeastaan musta edes voi tehdä siilossa ja jossakin pois, missä me tehtäisiin se jossakin seinien takana ja sit yhtäkkiä vaan lanseerattas kaikille. Käskyillä sanottais, että nyt teidän pitää toimia näin. Vaan just tää, että kun sitä on tehty yhdessä, niin on levinnyt se ymmärrys jo ja se semmonen perinteinen, että täällä kehitetään ja tehdään ja sitten lanseerataan. Ja sitten lähdetään vähentämään, että näin se toimii käytännössä. Ja osa tietää tosi paljon, ja osa ei tiedä yhtään mitään. Sitten se on pieni joukko ketkä yrittää vetää rekeä perässä ja lanseerata. Kun tää on on tehty näin yhdessä, niin siellä on jo isompi joukko, ketkä on vihkiytyneet siihen ja ymmärtää sen perusteet ja lähtee sitten kentällä viemään sitä eteenpäin ja pystyy avaamaan, että miks on tehty näin ja mikä tämä asia on täällä taustalla.

Henni: Eli tavallaan niitä viestijöitä on sitten aika monta, jotka lähtee viemään sitä uudistusta eteenpäin. Se ei oo pelkästään niin, että yksi tietty virasto vaikka tiedottais, vaan se on jalkautunut jo se yhdessä tekeminen sinne.

Krista: Eiks oo aika makeeta?

Henni: Aika siistii.

Arja-Sisko: On se aika siistii. Sitten kun ajatellaan, että just meillä tässä, kun asiakasjoukko on aika korkeesti koulutettua, osaavaa väkeä, niin kyllä heidän asiantuntemustaan täytyy kunnioittaa ja ottaa huomioon. Sitten toisekseen vaikkapa juuri se opetussuunnitelman perusteet, sehän on määräys. Se on luonteeltaan määräys, jota täytyy noudattaa paikallisesti. Se on määräys koulutuksen järjestäjille, kunnalle esimerkiksi. Mutta eihän se tule toteutumaan, kun meillä ei nyt oole sitä tarkastajajärjestelmääkään, joka ois vahtimassa sitten perään. Eli se täytyy saada tämmösen ammatillisen keskustelun ja merkitysten rakentelun kautta eteenpäin, että on sitä yhteistä näkemystä. Sit se kantaa vielä pitemmälleki. Se paikallinen työhän jatkuu ja tämmönen toimeenpano. Me puhutaan Opetushallituksessa toimeenpanon tuesta, ettei riitä että tehdään vaan se määräys, vaan sitten pitkäaikaisesti viedään toimeenpanon tuella eteenpäin niitä teemoja ja niitä asioita, mitä sinne on tavoitteeksi asetettu. Ja siinäkin tehdään yhteispeliä sitten kentän kanssa, ja samalla kuullaan sitten aina myös se, missä ollaan menossa. Mikä toimii, mikä ei, miten eri paikkakunnilla, eri lukioissa on viety asioita eteenpäin, minkälaisia ratkaisuja siellä on tehty. Se on semmosta vuorovaikutteista.

Henni: Yksi pointti vielä, minkä mä haluan ostaa tähän valmisteluun liittyen. OECD teki vuonna 2010 Suomen hallinnon maa-arvioinnissa tämmöstä selvitystä. Siellä todettiin, että tää siilomainen valmistelu ja toimeenpanotapa on yksi Suomen julkisen hallinnon suurimmista ongelmista. Sit hiljattaisen selvityksen mukaan OECD:n tulos oli se, että Suomen hallinnosta ja sen mukaan sitten organisaatorajat

on edelleen myöskin merkittävä este ennakoivalle ja innovatiiviselle yhteistyölle. Mut selkeesti tämä yhteiskehittäminen on nyt jo oikeeseen suuntaan menevä askel, että päästään toivottavasti siiloistakin eteenpäin.

Puhutaan vielä näistä ekosysteemeistä, jotka liittyy aika tiiviisti tähän yhteiskehittämiseen. Mä jotenkin ite hahmottelen ekosysteemiä sen tyyppisenä, että että toimija ei yksin voi luoda vaikka nyt sitten lukiokoulutuksen laatua tai onnistua uudistukselle asetetuissa tavoitteissa, vaan kaikki ne ekosysteemin toimijat luo sen yhdessä. Onko tämä oikea määritelmä, ja millaisia asioita ekosysteemin kautta Opetushallituksessa on lähdetty viemään eteenpäin? Lukiokoulutusuudistus on ainakin yks, missä ekosysteemiajattelua on hyödynnetty.

Arja-Sisko: Kyllä, kyllä siinä oikeasti on kyse ekosysteemistä. Aikasemmin mainitsit ne siilot. Ikävä kyllä nekin näkyy. Ne näkyy erityisesti esimerkiksi siellä kunnan tasolla ja vaikkapa siellä lukion tasolla sitten. Meidän valtiohallinto ei osaa oikein yhteen toimia kaikissa asioissa, että se näkisi semmosen kunnan asiakaskunnan siellä, johon tehdään sitten eri hallinnonaloilta yhteistyötä. Mutta lukiokoulutuksessa ja tässä esimerkissä myös, niin kyllä on kyse ekosysteemistä. Tossa alussa puhuin siitä, että meillä on aika paljon erilaisia asiakasryhmiä ja ketkä on mukana ja kenen täytyy olla mukana. Mut sitten jos ajatellaan vaikka siellä paikallisessa lukiossakin, niin se että lukiouudistuksessa korostetaan nyt esimerkiksi oppilaitten hyvinvointia, siellä yksi laaja-alaisen osaamisen tavoitteista liittyy nimenomaan hyvinvointiosaamiseen, niin siihen tarvitaan sitten niitä muita hyvinvoinnin asiantuntijoita, erityisesti sieltä paikallisesti. Ja se että se palvelu toimii ja pelittää. Siinä kohdalla saattaa olla, no nyt vähän tämmösiä kysymysmerkkejä vielä, kun tuo sote-uudistuskin tulee, että kuinka se jatkossa sitten. Varmaan aiempaa paremmin toimii, mut toivottavasti ei tule katkoja.

Nuorten hyvinvointi on varmaan mediassa ollut viime aikoina, korona-aika vielä sitä tilannetta heikensi, mutta lukiouudistus jo siinä heti alkumetreillä lähti ottamaan sitä puolta haltuun. Me tarvitaan todellakin hyvinvoivia nuoria, jotta he jaksaa opiskella ja jaksaa opiskella vielä lukion jälkeenkin. Sillä tavalla tarvitaan ekosysteemiä. Siellä korostetaan myös semmosta lukiotten avautumista sinne omaan yhteisöön, ettei olla vaan siellä oppilaitoksen sisällä, vaan on yhteistyökumppaneita sieltä läheltä, yritysmaailmasta ja työelämästä erityisesti. Jotta sekin toiminta toteutuis, niin ekosysteemin lonkerot täytyy olla kunnossa sinnekin suuntaan. Kyllä siellä rehtoreilla melkoiset yhteistyökumppanuudet moneen suuntaan on, jos on tarvetta ja on ihan käytännössä.

Henni: Eli arkipäivän laaja-alaista yhteistyötä.

Arja-Sisko: Kyllä kyllä.

Krista: Sitten jos ajatellaan vielä tota ekosysteemitöimintää, niin siitähän on aika vahvasti nyt viime aikoina varsinkin sanottu, että ei ekosysteemiä oikein voi - siellä ei voi oikein toimia ilman yhteiskehittämistä. Se ekosysteemi ei oo semmosta ylhäältä alas johdettua perinteistä organisaatiotoimintaa, missä me voidaan jopa tehdä tiukat prosessit ja systeemit ja jutut, vaan sehän on jatkuvasti muuttuva, jonkinnäkönen ameeba tai pilvi, mikä muodostuu se ekosysteemi. Koko ajan sen rajat liikkuu. Cambridgessa on sanottu, että se Cambridgen innovaatioekosysteemi on sademetsä, rain

forest, ja siellä on liaaneja mistä ottaa kiinni ja mitkä vie sut jonkun tiedon äärelle, tai sä löydät sieltä asioita. Totta kai siellä on vaarajuttuja ja yllättäviäkin asioita, mut sun pitää oppii sellaseen ketteryuteen ja hyväksyä, että sä et tiedä kaikkea. Toisaalta jos sä yrität alkaa sitä ekosysteemiä johtaa plantaasimaisesti ja istuttaa sinne puita ja pistää ne riviin ja kattoo, että ne varmasti pysyy rivissä ja tottelee käskyjä, se ei toimi. Se on se yhteiskehittäminen ja ketterä toiminta siellä mikä vie eteenpäin. Se vaatii vähän erilaista ajattelumallia meiltä kaikilta.

Henni: Kiinnostava kysyä myös tähän liittyen, että oliko tässä lukiokoulutus uudistuksessa sitten, että osa toimijoista tuli matkan varrella mukaan ja osa oli sitten ehkä vain alkupuolella ja jättäytyi sitten pois. Oliko vaihtelevuutta sen uudistuksen myötä myös siinä suunnitteluvaiheessa?

Arja-Sisko: Ehkä aina isoissa uudistuksissa, tai pienemmissäki, on se että meistä toiset innostuu helpommin. Sitten toiset on vähän harkitsevaisempia ja tarvitsee enemmän niitä perusteluja. Sit voi olla vähän semmonenkin joukko, joka tarttee ensin toisten esimerkin, että he on ihan varmoja että toi toimii, ja lähtee sitten mukaan. Saattaa siellä olla aina semmonen pieni joukko, joka ei oikein lähde mitenkään. (naurahdus)

Henni: Vaatii enemmän kannustamista.

Arja-Sisko: Vaatii enemmän kannustamista ja aikaa ja niin edelleen. Tästä on tuolta turvata koulutuksen puolelta joitakin tutkimuksia, jossa vähän tulee tääkin esille, että meitä on aina moneksi. Ja oikeasti hyvä, että on moneksi, koska meitä hurahdajia, niin me ollaan itse asiassa se vaarallinen lajike ja ne jotka innostuu erilaisista asioista ja ehkä lähtee mukaan miettimättä tarkemmin, että onko mulla aikaa ja mahdollisuuksia ja riittääkö rahkeet ja resurssit ja niin edelleen. Sitten on onneksi niitä, jotka on enemmän jalat maassa ja sitten kyseenalaistaa ja lähtee miettimään, että hetkinen, katsotaan näitä vähän tarkemmin, ja tulee kriittisempää ja erilaisia näkemyksiä. Ehkä tämmösessä kehittyneemmässä yhteiskehittämisessä eri jäsenet voi ottaa myös tällasia rooleja. Ihan tieteen tahtoen sitten kyseenalaistaa jotain, että yritetään katsoa myös eri vinkkeleistä. Ja se on ollut ilo havaita, että tätäkin tapahtuu, ettei oo kyse vaan siitä, että olisin hankala tai olisin kovin erimielinen kuin nuo muut, vaan yritetään hakea oikeasti näkemyksiä eri kanteilta ja sillä sitten luoda sitä laatua ja varmistaa, että asia on kohdallaan ja oikein.

Henni: Koulutusta uudistetaan useimmiten näiden opetussuunnitelmien kautta. Arja-Sisko, sulla on opettajatausta ja sä oot työskennellyt aiemmin yliopistossa sekä kunta- ja aluehallinnossa, nyt viimeiset kymmenen vuotta Opetushallituksessa. Sä oot seurannut koulutus kentällä tapahtuvia muutoksia useiden vuosien ajan. Kuinka suuresta muutoksesta me puhutaan tän lukiokoulutus uudistuksen osalta? Onko se suurempi muutos ollut siellä uudistuksen valmisteluvaiheen toimintatavoissa, niiden uudistamisessa vai sitten sisällöllisesti sen lukion opetussuunnitelman uudistamisessa?

Arja-Sisko: Kyl mä luulen, että se loppupeleissä on siellä sisällöllisissä asioissa. Se ei vain tarkoita sisältöjä, vaan se tarkoittaa lukion toimintakulttuuria ja sitä, miten siellä tehdään yhteistyötä jatkossa vielä enemmän. Onhan lukiossa tietysti aina tehty yhteistyötä, opettajat on tehnyt yhteistyötä ja opiskelijat on tehneet yhteistyötä ja niin edelleen. On ollut niitä kumppaneita ulkopuolelta ja muuta, että ei kaikki oo

suinkaan mitään semmosta uutta. Mutta jos ajatellaan että tavoitteena on esimerkiksi, että se rakenne luo sen mahdollisuuden ja ehkä paineen tehdä yhteisopettajuutta, yhteisiä projekteja, ja sit toisaalta tavoitteena opetuksessa on se, että opiskelijat oppii vielä entistä enemmän yhteistyötaitoja.

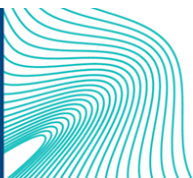
Voi kuulostaa vähän vieraalta, että siellä opetetaan tunteita, mitä päiväkodeissakin opetellaan, tunteita ja erilaisia vuorovaikutustaitoja., empatiataitoja. Ja myös sitten ehkä monitieteisyyttä ja innovatiivisuutta. Ne syntyvät oikeasti tällaisissa erilaisissa kohtaamisissa ja siinä, että tehdään aika avoimesti tällaisia projektityyppisiä avoimia, opiskeluteemojen ääressä kootaan itse sitä tietoa ja opiskellaan ja opetellaan ja opetetaan toinen toisilleen. Se tulee muuttamaan ja muuttaa lukion toimintakulttuuria. Tosin siellä on, niin kun mä puhuin alussa vähän näitä reuna-aitoja, ja ihan kaikki ne ei mene tän kanssa ihan putkeen, samaan suuntaan. Eli vähän tämmösiä esteitäkin tekijöitä on olemassa. Mutta tällä hetkellä näyttää kuitenkin hyvin lupaavalta.

Henni: Mitkä niitä suurimpia esteitä saattaa sitten olla, jotka tulee matkan varrelle?

Arja-Sisko: Toivottavasti ei tule sitä mikä oli tässä, eli korona-aika. Sehän tarkoitti kyllä sitä, että ihan hetkeksi vähän kaikki pysähtyi, kaikki tekeminen ja kehittäminen pysähtyi. Rehtoreitten voimavarat meni siihen ja opettajienkin, että miten järjestetään opetus etänä, aivan uutta uutta mallia. Silloin ei ehkä jää voimavaroja miettiä sitten niitä uusia opintopisteitä ja muita asioita. Sitten toisaalta niin, että esimerkiksi korkeakoulujen opiskelijavalintauudistukset on ollut sellainen, joka on tietyllä tavalla vienyt toiseen suuntaan. Esimerkiksi se, että matematiikka yhtäkkiä alkoi niin arvokkaaksi oppiaineeksi ja opiskelijat joutuu tekemään nopeastikin uusia valintoja lukion aikana, että he voisivat varmistaa korkea-asteelle pääsyä. No, siitä on kyllä kuultu, ja siellä on taas taas tulossa uudistus, että mennään vähän toiseen suuntaan eli haetaan. Äsken puhuttiin ekosysteemistä, niin mun mielestä meillä on vielä tekemistä siinä, että me katotaan koko kokonaisuutta. Esimerkiksi ylioppilastutkinnot ja tosiaan näitä valintajärjestelmät korkea-asteelle ja myös ammatilliseen koulutukseen, minne paljon lukiolaisia myös menee, niin on semmosessa hyvässä linjassa keskenään ja ja mahdollistaa myös sitten samoja periaatteita ja samojen arvojen mukaista toimintaa.

Henni: Näiden uusien opetussuunnitelmien toimivuus tiedetään vasta sitten muutamien vuosien päästä kun puhutaan tästä vaikuttavuudesta, että kuinka ne on sitten arjessa ne tavoitteet toteutuneet. Kansallisen koulutuksen arviointikeskus Karvi toteuttaa parhaillaan lukiokoulutuksen arviointia. Tietoa tätä arviointia varten kerätään nyt vuosien 2022 - 2024 aikana. Miten kiinnostaa kysyä tähän vaikuttavuuden mittaamiseen liittyen, se on monessa kehittämisprojektissa usein aika vaikea aihe. Kuinka paljon sitä vaikuttavuuden mittaamista mietitään jo siinä vaiheessa, kun suunnitellaan ja toteutetaan uudistuksia? Miten teillä oli lukiokoulutus uudistuksessa?

Arja-Sisko: Kyllä sitä mietitään tietysti ja yhteistyötä tehdään kansallisen arviointikeskuksen kanssa, Karvin kanssa. Mutta toimintaperiaatteisiin kuuluu myös, että Karvi on aika vahvasti itsenäinen, eli että se on riippumaton myös se ulkoinen arviointi. Vaikka me ollaan samaa Opetushallitusta, samaa konsernia, mutta toinen puoli asettaa niitä tavoitteita ja tukee sitä toiminnan kehittämistä, ja toinen puoli sitten, Karvin puoli arvioi sitä ja katsoo, kuinka siinä on onnistuttu. Ja se on ihan hyvä järjestelmä, ja se on kansainvälisesti katsottunakin uskottava järjestelmä. Onneksi meillä tässä koulutuksen

kehittämisessä on tällanen ulkoisen arvioinnin järjestelmä. Tietysti tutkimuskin tuo sitten, varsinaiset tutkimuslaitosten tutkimukset tuo sitä tietoa. Mutta monessa muussa asiassa, missä me mietitään vaikuttavuutta ja yhteiskunnallista vaikuttavuutta, niin onkin vaikea löytää sellaisia mittareita tai määrällisiä tai laadullisia arviointeja tai muita mittareita, joitten perusteella voidaan katsoa sitten, miten meidän toiminta siellä on kohdillaan. Että onnistutaanko siinä vaikuttamistyössä ja vaikuttavuustyössä vai ei.

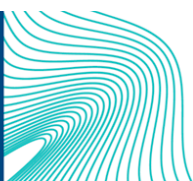
Henni: Miten Krista, jos mietitään ehkä tutkimuksenkin näkökulmasta vaikuttavuuden mittaamista tai ylipäätään että kun mitataan sitä onnistumista, niin minkälaisia asioita nostaisit esille ja miltä se tilanne näyttää tutkimuksen näkökulmasta?

Krista: Tietenkin tutkimuksen näkökulmasta, mä aina sanon, että mä en väitä olevani mikään mittariguru tai vaikuttavuuden mittaamisen guru, mutta tietenkin ku toimintamalleja ja palvelumalleja kehittää, niin ensinnäkin yksi ilon asia on se, että musta tuntuu että tänä päivänä enemmän ja enemmän aletaan pohtia jo alusta asti, että mikä tän palvelumallin, toimintamallin vaikuttavuus on. Mitkä on ne mittarit, jolla me voidaan mitata, toimiiko tämä malli. Sitten kun me päästään sieltä ja yhdistetään se palvelu-sana siihen ja palveluliiketoiminta, niin meillä pitää olla joku palvelulupausta tai arvolupaus, mitä se toimintamalli tuottaa niille sidosryhmille, se palvelumalli. Ja kun meillä on arvolupaus, palvelulupaus, niin meidän pitää miettiä kun sitä sitä laaditaan, että miten me mitataan tätä. Miten me tiedetään, onko tämä meidän palvelulupaus toteutunut, onko tätä arvoa tuotettu siihen - on se sitten se Suomi Oy Ab tai on se sitten nuoret tai niiden perheet tai opettajat, jotka jaksaa työssään tai se kouluekosysteemi - niin mikä se on se arvolupaus, kun me tehdään palvelulupaus. Sen takia mä tasapainottelen näin, sitten jossakin kohti aina tuntuu että arvolupaus on parempi sana ja palvelulupaus toimii taas jossakin toisessa. Se ei oo mikään semmonen slogan vaan se pitää olla mitattava asia, kun sitä kehittää.

Samalla lailla kuin me tehdään jotain visiota, rakennetaan strategiaa, rakennetaan visio, niin joka ikinen sana pitää miettiä. Miten me mitataan toi jos me sanotaan, että me tavoitetaan tätä? Miten me tiedetään X vuoden päästä, että me ollaan tavoitettu se? Mitkä ne on ne mittarit? Tähän on tullut musta paljon tietoa ja ja ymmärrystä viime vuosina, ja erilaisia kirjoja niin kuin tämmönen asiakasarvolla mittaaminen tai asiakasarvon mittaaminen. Ei se kuinka arvokas asiakas on meille, vaan miten me olemme voineet tuottaa hänelle arvoa. Sen mä haluisin tuoda aina ytimeen, että ennen kuin me edes kehitetään mitään, niin meidän täytyy miettiä, mitkä on ne tarpeet, millasen arvolupauksen ja palvelulupauksen me voidaan tehdä, joka kohdistuu niihin tarpeisiin ja vastaa niihin, poistaa kipupisteitä, ja millasia toimintoja, palvelutoimintoja me voidaan kehittää, jotka käytännössä sitten tuottaa sitä arvoa vastata niihin tarpeisiin ja kipupisteisiin.

Henni: Millasia ne mittarit voi esimerkiksi olla sitten? Tää on nyt aika vaikea kysymys varmaan, mutta onko mitään esimerkkiä, mitä vois vähän konkretisoida? Minkälainen mittari esimerkiksi voi olla silloin kun mitataan, onko arvoa saatu jossain tiettyssä asiassa?

Krista: Sä pistät nyt oikein pahan kysymyksen tähän loppuun. Aivan ihanaa. Mutta kyl ne vaihtelee. Siellä on määrällisiä ja laadullisia. Mutta varsinkin jos me ollaan voitu tehdä vaikka tilannearvio vaikka jostakin, jos otetaan sieltä koulun puolelta, että me voidaan tehdä vaikka joku tilannearvio sen nuoren

tilanteesta, vaikka kun hän tulee lukioon. Mä kohdennan nyt sitten - mul on oma nuori alottanut just lukion ekalla tänä vuonna, ja mä oon hirveän onnellinen, me asutaan Nurmijärvellä ja hän on Nurmijärven lukiossa. Sit mä luin vanhempana, että Nurmijärven lukio oli kuudes siinä, että se parhaiten tuottaa sitä arvoa, että kun nuori tulee jollain arvosanalla lukioon, niin arvosanat paranee ja nuoren kompetenssit ja osaaminen - että jos se tulee vaikka seiskan keskiarvolla, just pääsee sinne, niin se pääsee sieltä seiskapuolen tai kasin keskiarvolla ulos. Vanhempana mä koin heti, että vau. Tää lukio on just hyvä meille, ihanaa että asutaan Nurmijärvellä. Ihanaa, että ne on kuudentena Suomessa tässä sijalla, että ne nostaa nuoria paremmalle sijalle. Kun yleensä välillä sanotaan, että kun lukioon menee niin sun arvosanat laskee ja se on hankalampaa, niin tässä kohtaa mä ymmärrän näin, että ainakin lukio missä mun lapseni tällä hetkellä on, niin pystyy yleisellä tasolla nostamaan nuorten arvosanoja, tukemaan niitä parempaan kuin mitä ne ovat sinne mennessä. Aivan mieletön.

Henni: Kuulostaa tosi hyvältä.

Arja-Sisko: Se on tietysti mukavaa Suomessa, että näin käy. Onhan meillä tietysti näitä lukioita, jotka helposti on tämmösten ranking-listojen kärjessä, koska sinne on mennyt jo ne oppilaat ja opiskelijat, jotka on hyvillä arvosanoilla, hyvillä tiedoilla, hyvillä opiskelutaidolla ja motivaatiolla kilpailleet sen paikan itsellensä. Mutta meillä on paljon pieniä lukioita, jotka onnistuu tässä myös ihan hyvin. Se kertoo myös sitten semmosesta laadusta, että voidaan onnistua monella paikkakunnalla ja voi luottaa siihen, että lähilukio voi olla todella hyvä paikka. Kyllä tässä tosiaan tää vaikuttavuuden miettiminen ja mittaaminen on sellanen, mitä me Opetushallituksessa tälläkin hetkellä kovasti mietitään.

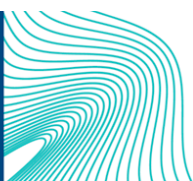
Aina ei oo helppo löytää niitä mittareita, mutta esimerkiks tossa uudistuksessa talon sisäisesti ollaan asetettu tavoitteeksi, että se on saatavaa ja saavutettavaa. Ja niissä ollaan onnistuttu, eli katotaan sitten vaikka osallistujamääriä, ketkä on osallistunut, suuret määrät, tuhansia henkiä. Esimerkiksi myös tän perusteitten valmistumisen jälkeen ainakin - nyt varmaan luku on jo taas kasvanut tässä, sain lukiokoulutuksen johtajalta, että 3 000 henkeä on osallistunut näihin perusteitten jälkeen tehtyihin paahtimoihin, niihin tilaisuuksiin jossa käydään vielä sitä läpi, että miten se paikallisesti toteutuu ja mitä paikallisesti tehdään ja niin edelleen. Ja tosiaan eri puolilta Suomea. Tämäntyyppisiä on, joista voidaan ajatella.

Samoin sitten asiakaspalautteet, se semmonen palaute, että toi perusteasiakirja esimerkiki toimii, että se on toimiva ja sitä pystytään käyttämään hyödyksi, sen pohjalta pystytään tekemään paikallista suunnittelua, sekä paikallinen OPS että sitten näitä uusia - ei kursseja vaan näitä erilaisia opintokokonaisuuksia. Se on otettu ihan kivasti vastaan.

Henni: Krista?

Krista: Mulla tuli yksi mittari mieleen.

Henni: Kerro!

Krista: Se asiakasarvon tuottamisen, kun me puhuttiin tästä hyvinvoinnista, että kun se on otettu yksi asia sinne lukioon. No, nythän jo ajatellaan, yksi hyvinvoinnin perusta on ravinto. Nyt sitten jos mietitään syömistä siellä lounastauolla lukiossa, niin paljonko me pystytään nostamaan sitä, että nuoret tosiaan tulee sinne syömään ja ne syö siellä ja lähtee sieltä pois, ettei ne skippaa lounasta syystä XYZ. Pystytäänkö me kattamaan se, että me ollaan varmistettu se, että nuori saa sen ravinnon, minkä hän tarvitsee ainakin sen koulupäivän aikana, ja tuottaa sitä hyvinvointia. Se on musta kohtuu hyvä mittari siihen, että jos puolet käy syömässä jossakin ja toinen puoli jossain muualla, niin mikä se syy.

Mä tiedän, että meillä on määrärahat ja kaikki muut, mä tiedän että on kouluja, missä toimii loistavasti, ja kouluja, missä ei ehkä toimi niin paljon. Tää ois yks tosi tärkeä asia miettiä ja ottaa nuoret mukaan suunnittelemaan. Motivoida heidät yhteiskehittämään se tilanne, koska se on niin tärkeä tapahtuma heidän päivässä. Ja mitata sitä oikeasti, heittääkö ne pois ruokaa, kuin paljon se syö, mikä on ruoan menekki, Me pystytään sieltä tosi äkkiä laskemaan, paljonko meidän nuoret on syönyt, ketä tässä lukiossa on, tän viikon aikana. Ja onko ne saanut tarpeeksi.

Henni: Kyllä.

Arja-Sisko: Se on hyvä esimerkki. Varmaan tämmösiä tapahtuukin, koska meillä on ehkä se perinne ollut sellanen, että ajatellaan että lukiolaiset on jo niin isoja, että he ei ikään kuin tarvitse tällaista kasvatustoimintaa niinkään paljon. Mut nyt siellä oikeasti lukioissa on tavoitteena nimenomaan tämmöstä hyvinvointitaitojen, ihan kompetenssi siihen, että osaa myös pitää itsestä ja toisista huolta, toisten hyvinvoinnista huolta. Kyllä ne peruspilarit on silloin se ruokailu, ravinto, nukkuminen, liikunta, eli siitä lähdetään. Sitten myös nää tunne- ja vuorovaikutustaidot, jotka edistää sitten henkistä hyvinvointia.

Krista: Mä luulen, että ne vaan laajenee ja vahvistuu.

Henni: Iso, iso kiitos tästä keskustelusta, Krista ja Arja-Sisko.

Arja-Sisko: Kiitos sinulle.

Krista: Kiitos, oli tosi kiva. Mun mielestä me hymyiltiin lähes koko podcasti täällä.

Henni: Melkein, kyllä.

Krista: (nauraa).

Arja-Sisko: Joo. Tuli ihan semmonen kiva fiilis keskustella, ja ois voitu varmaan jatkaa vielä keskustelua. Tässä jäi monta hyvää koukkua.

Henni: Säästetään seuraavaan kertaan. Kiitos.

